

KAZAKİSTAN PETROL ve GAZININ TÜRK ve RUS DIŞ POLİTİKALARINDAKİ YERİ ve ÖNEMİ

Saule BAYCAUNOVA*

If it is accepted the fact that economic independence is a crucial factor for real independency, one can argue that it is possible for Kazakhstan to be an independent and developed country by exporting petroleum and natural gas to international markets. The export routes to the international market makes Kazakhstan dependent on Russia. The Baku-Ceyhan pipeline project which is supported by Turkey and USA, would diminish the dependency of the country to Russia. In this article, the role of Kazakh petroleum and natural gas in the foreign policies of the neighbouring strategically important countries (Turkey and Russia) is studied.

GİRİŞ

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, bağımsızlığını kazanan ülkelerin doğal kaynakları, batılı yatırımcıların yoğun ilgisini çekti. Bu ülkelerin özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri açısından zenginlikleri, ilan ettikleri bağımsızlıklarının gerçek anlamda ekonomik bağımsızlıkla pekiştirilebilmesinin de en önemli unsuru olarak ön plana çıktı.

Sovyetler döneminde, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan başta olmak üzere bölge ülkelerinin tüm petrol ve doğal gaz ihraç yolları tamamen bugünkü Rusya Federasyonu sınırları içinden geçerek uluslararası pazara çıkabilecek biçimde inşa edilmişti. Bu ihraç yollarının Rusya'ya bağımlılığı, önceden olduğu gibi bugün için de yalnızca boruhatlarında değil, aynı zamanda su kanalları (Volga-Don kanalı) ve demiryolları için de geçerlidir.

Kazakistan, eski Sovyetler Birliği ülkeleri içinde Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci en büyük petrol üreticisi konumundadır. Son bir kaç yıldır büyük petrol şirketleri Kazak petroleri ile yakından ilgilenmekte, Kazakistan'daki sahalara çok büyük yatırımlar yapmakta, mevcut petrol sahalarını geliştirmekte ve bu petrolün dünya pazarlarına taşınması için projeler hazırlamaktadırlar. Bu projelerin gerçekleştiril-

* ASAM Türkistan Araştırmaları Masası Asistanı

meleriyle Kazakistan ekonomisi hızla gelişecek ve bölgenin istikrarlı ve gelişmiş ülkelerinden biri haline gelebilecektir. Ancak, petrol ve doğal gazın, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak hep çatışmalara neden olduğu dikkate alınacak olursa, Kazakistan'ın (ve diğer ülkelerin) bu hedeflere ulaşmasının kolay olmadığı açıkça görülebilir. Zira, Hazar Bölgesi'nden petrol ve gazın üretilmesi kadar ve hatta ondan da çok, bu zenginliklerin uluslararası pazara ulaştırılması meselesi de, gerek büyük şirketler, gerekse bölge içi ve dışı güçler arasındaki, çıkar ve nüfuz mücadelesinin odağında yer almaktadır.

1. Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Potansiyeli

Planlı dönemde SSCB'nin Batı Sibirya'daki kolay bulunur rezervler üzerine yoğunlaşması nedeniyle ülkedeki çok geniş petrol ve doğalgaz rezervleri dokunulmadan kalmıştır. Kazakistan'da petrol hem deniz dibi (offshore), hem de karasal (onshore) rezervuarlardan üretilmektedir. Sovyetler'in yıkılmasından sonra, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Hazar denizine bakan kıyılarının uzunluğu 2.320 km'yi bulmaktadır. Hazar petrolünün önemli miktarına sahip olan Kazakistan'da, şimdiye kadar 160 hidrokarbon yatağı keşfedilmiştir.¹ Ülkenin 160 noktasında toplam 2.6 milyar ton petrol rezervi bulunmaktadır. Hazar'ın Kazakistan kıyılarındaki petrol rezervleri hakkında araştırmalar yapmak için 1993 yılında Kazakistan Caspi Shelf adlı uluslararası bir konsorsiyum kurulmuştur. 1994'de başlayan, 1997'de sonuçlanan araştırmalara göre Hazar'ın Kazakistan tarafındaki deniz dibinde yaklaşık 60 milyar varil petrol olduğu tahmin edilmektedir.

Karasal sahalardaki petrol ise daha çok Kazakistan'ın batı ve kuzey-batı kesimindeki Tengiz, Karaşaganak, Özen, Korolev, Tenge, Uritau ve Janajol bölgelerinde çıkarılmaktadır. Ayrıca orta Kazakistan'da Aktöbe ve Kızılorda eyaletlerinde de petrol mevcuttur.² Genel potansiyeli 2.8 milyar ton petrol ve 1.7 trilyon küp doğalgazdır. BP-Amoco'nun 1999 yılı belirlemelerine göre, Kazakistan'ın toplam ispatlanmış üretilebilir petrol rezervleri 8 milyar varil (1.1 milyar ton), ispatlanmış üretilebilir gaz rezervleri ise 1.84 trilyon metre küp (65 trilyon kübik fit)'tür. Uluslararası Enerji Ajansı'nın 1998 yılı raporlarına göre ise, Kazakistan'ın ispatlanmış üretilebilir petrol rezervleri 10-17.6 milyar varil, olası petrol rezervleri 85 milyar varildir. Aynı kaynağa göre ispatlanmış üretilebilir gaz rezervleri 53-83 trilyon kübik fit olarak belir-

¹ TİKA, *Kazakistan Ülke Raporu*, 1995, s. 31.

² Nurlan Balgımbayev, "Vozmojnosti Transportirovki i Dobiça Nefti i Gaza", *Kazahstan i Mirovoyo Soobşestvo*, Almatı, 1996, s. 33

tilmektedir. Bu petrol ve gaz rezervlerinin önemli bölümü, Hazar'a yakın sahillerde ve Hazar'ın Kazakistan'a ait ulusal sektöründe bulunmaktadır. Ülkenin potansiyel petrol ve gaz yataklarının toplam yüz ölçümü 1.700.000km²'dir. Bu alan, Kazakistan topraklarının %62'ni oluşturmaktadır. Kazakistan'ın petrol potansiyeli ülkenin altı bölgesine dağılmıştır. Bunlardan dördü Batı bölgelerinde (Atrau, Aktöbe, Batı Kazakistan ve Mangıstau) olup, petrol sahalarının %70'e yakını oluşturmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın iki ayrı senaryoya (iyimser ve kötümser) göre, Kazakistan için beklediği olası üretim, tüketim ve ihrac potansiyelleri aşağıdaki 2 tablo'da verilmektedir:

Tablo-1: Kazakistan'ın Petrol Üretim, Tüketim ve İhrac Gerçekleşme ve Tahminleri

(İyimser Senaryo) (milyon ton/yıl)

	1990	1995	2000	2005	2010	2020
Üretim	25.02	20.5	45.0	70.0	100.0	160.0
Tüketim	27.2	10.4	20.0	33.7	45.5	75.8
Net İhrac	-2.0(*)	10.1	25.0	36.3	54.5	84.2

Kaynak: International Energy Agency, "Caspian Oil & Gas, 1998"

Tablo-2: Kazakistan'ın Petrol Üretim, Tüketim ve İhrac Gerçekleşme ve Tahminleri

(Kötümser Senaryo) (milyon ton/yıl)

	1990	1995	2000	2005	2010	2020
Üretim	25.02	20.5	40.0	55.0	75.0	130.0
Tüketim	27.2	10.4	15.6	24.4	31.6	51.9
Net İhrac	-2.0	10.1	24.4	30.6	43.4	78.1

Kaynak: International Energy Agency, "Caspian Oil & Gas, 1998"

Bu tablolardan da görüleceği gibi, eğer arama ve üretim yatırımları beklenen hızla yapılabilir ve üretilecek petrolün uluslararası pazara ulaşabilmesi için gereken ihrac yolları da geliştirilebilirse (iyimser senaryo), Kazakistan 1995 yılında ihrac ettiği 10.1 milyon tona karşılık 2005 yılında 36.3 milyon tonluk bir ihrac miktarına ulaşabilecektir. 2010 yılı için bu miktar 54.5 milyon ton, 2020 yılı içinse 84.2 milyon ton olarak öngörülmektedir. Kötümser senaryoda ise, 2010 yılındaki ihrac tahmini 43.4 milyon ton, 2020 yılı için 78.1 olarak öngörülmüştür. Her ne kadar, Uluslararası Enerji Ajansı raporu 1998 yılında hazırlanmışsa da, çalışmanın orijinaline bakıldığında, ilk kuyusu 2000 yılının ortalarında tamamlanan ve Tengiz sahasından daha da

büyük rezervleri olduğu tahmin edilen Kaşagan sahasının da yapılan tahmin taleplerine katılmış olduğu da görülecektir. Ülkenin önemli petrol yatakları aşağıda yer almaktadır:

Tengiz: Bu saha, SSCB döneminde keşfedilmiş ve 1980'den sonra 10 milyon ton petrol üretilmiştir.³ ABD'nin Chevron şirketi 1993 yılında sahanın geliştirilmesine yönelik bir anlaşma imzalamıştır. Anlaşmanın süresi 40 yıl, tahmini toplam yatırım miktarı 20 milyar dolar ve üretilebilir petrol rezervi 6-9 milyar varildir. Sahanın üretim miktarı, 7 yılda günde 60,000 varilden 200,000 varile yükselmiştir. En yüksek üretim seviyesinin ise günde 700,000 varile (yılda 35 milyon ton) ulaşması beklenmektedir. Tengiz yatağına yönelik anlaşmadan sonra Chevron şirketinin elinde bulunan petrol kapasitesi 3.1'den 4.2 milyar varile yükselmiştir. Chevron geçtiğimiz günlerde yaptığı yeni bir hisse alımı ile Tengiz sahasındaki hisse oranını %50'ye yükseltmiştir. Diğer önemli ortak ise, Mobil-Exxon (%25)'dir. Sahadan elde edilen petrolün ihracı önemli sorun yaratmış ve büyük oranda mevcut Rus boru hatları sistemiyle ve sürekli kota problemleri yaşanarak taşınmıştır. Bunun dışında sınırlı miktarda demiryolları ile (gene Rusya üzerinden) ve tankerler ile Hazar üzerinden Azerbaycan ve İran'a taşındıktan sonra Karadeniz ya da İran Körfezi yoluyla uluslararası pazara ulaştırılmıştır. Ancak, Rusya dışı ihraç yolları ile taşınabilen miktarlar son derece sınırlıdır. Tengiz petrolünün taşınması için asıl yol, 1999 yılında 3 ülke ve 8 şirketin ortak yatırımı ile inşasına başlanan ve 30 Haziran 2001'de devreye alınması hedeflenen CPC (Caspian Pipeline Consortium) hattıdır ve bu hat da gene Rusya topraklarından geçmektedir.

Karaçaganak: Sahada ilk kuyu 1979 yılında açılmıştır. Yüzölçümü 450 km² olan sahada, yaklaşık 189 milyon ton petrol, 644 milyon ton kondensat ve 1.33 trilyon m³ doğal gaz rezervi olduğu belirtilmektedir.⁵ Sovyetler'in dağılmasının ardından başını İngiliz British Gas (%32.5) ve İtalyan AGIP'in (%32.5) çektiği konsorsiyum, toplam tahmini tutarı 7-10 Milyar dolar, süresi ise 40 yıl olan bir yatırım için anlaşma imzalamıştır. Diğer ortaklar ise Texaco (%20) ve Lukoil (%15)'dir.

Sahanın en yüksek petrol üretiminin günde 300,000 varile (yılda 15 milyon ton) ulaşması beklenmektedir. 1998 yılı üretimi 3.5 milyon tondur. Bazı mali sorunlar ve petrolün teslim edildiği Orenburg rafinerisin-

³ "Neft i Gaz Kazahstana", *İnstitut Razvitiya Kazahstana*, Almatı, 1995, s. 4.

⁴ (Role of the Middle East and Caspian Regions in the 21st Century Energy Picture-Chevron's Perspective by Peter J. Robertson, President of Chevron Overseas Petroleum Inc. Apr. 17,2000).

⁵ "Karachaganak partners set to invest \$ 2 bn over the next three years", *Alexander's Gas & Oil Connections*, Vol 4, No:22, 24 Aralık,1999.

deki bazı sorunlar nedeniyle üretimde sık sık kesintiler yaşanmaktadır. Ancak sahanın üretiminin, 460 km'lik bir boruhattı inşa edilerek CPC hattına bağlanarak Rusya üzerinden taşınması planlanmaktadır.

Uzen: Petrol ve doğal gaz kapasitesi 231.9 milyon tondur. 1959 senesinde açılmıştır. Uzen yatağı ülkenin en faal kuyularından biridir. Kazakistan'da 1993 senesinde üretilen petrolün %20'si Uzen'e aittir.⁶

Kaşagan: Başını Shell, BP-Amoco-Arco, Exxon-Mobil, Phillips Petroleum gibi şirketlerin çektiği OKIOC adlı ve 9 üyeli konsorsiyum, geçtiğimiz günlerde Hazar'ın Kazakistan sektöründe yer alan bu sahada açılan ilk kuyuda önemli bulgulara rastladılar. Her ne kadar konsorsiyum yetkilileri rezerv miktarı konusunda çok temkinli davranıyorlarsa da, sismik verilere göre rezervin son 20 yıldaki en büyük petrol keşfi olacağı ve rezervin 8 ile 50 milyar varil civarında olabileceği ve büyük olasılıkla miktarın 32 milyar varil olduğu yönünde açıklamalar yapılmaktadır.⁷ Kimi yorumcular, sahanın potansiyelinin Bakü-Ceyhan için yeni bir ümit oluşturduğunu ifade ederken, kimi uzmanlarsa bunun söylenmesi için çok erken olduğunu ifade etmektedirler.

Batı Kazakistan'daki diğer petrol yatakları Kumköl, Kalamkas, Kenbay, Cetıbay, Karajambas, Kenyaki, Janajol, Akcar'dır. Bunlardan Kumköl'deki petrol rezervi, 94 milyon ton ve Kalamkas'taki petrol ve gaz rezervi 98.4 milyon ton olarak tespit edilmiştir.

Kazakistan'ın diğer petrol sahaları ise **Cezkazgan** ve **Kızıl Orda** bölgesinde bulunmaktadır. Bu bölgelerdeki petrol yataklarının sayısı yediyi bulurken, petrol rezervi de 38.6 milyon ton olarak verilmektedir. **Cambıl** ve **Güney Kazakistan** bölgelerinde ise altı küçük ve orta seviyedeki hidrokarbon gaz yatakları bulunmaktadır.⁸

2. Hazar'ın Statüsü

Orta Asya ve Kafkaslar bölgesindeki petrol ve gaz rezervlerinin büyük bölümünün Hazar Denizi'ndeki rezervuarlarda bulunmaktadır. Bu kaynakların sahipliği ve buna bağlı olarak yatırımcılara hak verme ya da vergi alma gibi hakların hangi ülke tarafından kullanılacağı gibi hususlar, Hazar'a kıyıdaş devletler arasında Sovyetler'in dağılmasından beri yoğun tartışma konusudur.⁹ Beklentilerin aksine bu tartışma ve

⁶ "Neft i Gaz Kazahstana", a.g.m. s. 5.

⁷ **Vast Caspian Oil Field Found**, David B. Ottaway, Washington Post Staff Writer, 16 Mayıs, 2000; s. A01

⁸ Balgımbayev, a.g.m. s.33.

anlaşmazlıklar bölgeye yönelik yatırımları yavaşlatmamıştır. Şirketler, imzalanan anlaşmaların bir tür güvence olduğunu düşünmektedirler.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Hazar'ın hukuki statüsü sorununda, kıyı ülkeleri genel hatları itibarı ile iki farklı yaklaşıma sahiptirler. Rusya ve İran Hazar'ın bir göl olduğunu iddia ederken, Azerbaycan ve Kazakistan deniz olarak kabul etmektedir. Türkmenistan'ın tutumu ise belirsizdir. Ancak zaman zaman bu ülkelerin tümünün tutum ve iddialarında, genel dış politik gelişmeler paralelinde, diğer tarafların görüşlerine doğru yaklaşma ya da tersine bir sertleşme izlenebilmektedir.

Kıyı ülkelerinin Hazar konusunda anlaşamamalarının nedeni petrol-den daha fazla pay alma çabasıdır. Eğer Hazar'da petrol olmasaydı konu, büyük ihtimalle hızla çözülecek veya sadece akademisyenlerin rağbet ettiği bir tartışma konusu olarak kalacaktı. Ancak petrol etkeni bütün meseleyi değiştirmiş ve yalnız kıyıdaş ülkelerin değil, yatırımcı şirketlerin ve onların ait oldukları ülkelerin de dahil oldukları büyük tartışmalara yol açmıştır.¹⁰

Tartışma başlangıçta Rusya Federasyonu'nun 5 Ekim 1994'de Birleşmiş Milletler'e verdiği bir nota ile gündeme gelmiş ve Rusya, Hazar'da uluslararası deniz hukuku kuarallarının uygulanmamasını talep etmiştir. Bu kanunun uygulaması durumunda "deniz" kabul edilen bir suda doğal kaynakların geliştirilmesi ve işletilmesi, çevresindeki ülkelerin milli bölgelerine (national zones) göre paylaşılacağından, diğer kıyıdaş ülkelere oranla Hazar'da çok daha sınırlı kıyısı olan Rusya, doğal olarak bu uygulamayı istememektedir. Azerbaycan ise, bu görüşe karşı çıkarak Hazar'ın bir deniz olduğunu ve SSCB döneminde Sovyetler'in İran'a sormaksızın 12 millik bölgenin dışında faaliyet yaptığını ve Sovyet dönemindeki haritalarda İran-Sovyet sınırından çizilen çizgi ile Hazar'ın bölündüğünü öne sürerek Rus tezine karşı çıkmaktadır.

Hazar eğer göl olarak kabul edilirse her ülke kendi tarafında belli bir uzaklığa kadar özel alanlara sahip olacak, ortada kalan alan ise herkesin kullanımına sunulacaktır. Bu durumda ortada kalan bölümde her isteyen petrol arayabilecek ve bulduğu takdirde bu petrolü çıkarabilecektir. Eğer deniz olarak kabul edilirse Hazar tamamen ulusal bölgelere bölünecek ve ortada hiç serbest bölge kalmayacaktır.¹¹

⁹ Caspian Oil and Gas, IEA, 1998.

¹⁰ Alaeddin Yalçınkaya, **Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları**, Bağlam Yayınları, Ankara, 1998, s. 78.

¹¹ Alaeddin Yalçınkaya, a.g.m. s.70.

Kıyı ülkeleri sorunu ne kadar hızlı çözerlerse petrolden o kadar erken faydalanmaya başlayacaklardır. Bu sebeple çeşitli çözüm önerileri ortaya atılmaktadır. Son olarak Kazakistan ve Rusya Temmuz 1998'de yaptıkları bir antlaşma ile Hazar'ın dibinin ulusal bölgelere bölünmesi ancak yüzeyinin ortak kullanıma sunulmasını kararlaştırılmıştır.

Orta Asya'nın jeopolitiğini belirleyen etkenler arasında yer alan petrol Kazakistan siyaseti ve ekonomisi için de büyük bir öneme sahiptir. Bağımsızlığı izleyen ilk yıllarda yabancı yatırımcılar Kazakistan'a yatırım yapmaktan kaçınmışlardır. Çünkü siyasi ve ekonomik durumun henüz belirsiz olduğu 1990'lı yılların başlarında Orta Asya'da yatırım yapmak büyük bir risk olarak değerlendiriliyordu. Fakat istikrarın sağlanması ve yatırımlar için uygun ortamların oluşturulması neticesinde özellikle petrol ile ilgilenen uluslararası güçler Kazakistan'da yatırımlara giriştiler. Başta Rusya ve ABD olmak üzere pek çok ülkenin kamu ve özel sektöründen yatırımcılar Kazak petrollerini arama, çıkarma ve pazarlama işine yatırım yapmışlardır.

Her ne kadar, yapılan anlaşmalar ve bugüne kadar gerçekleştirilen büyük yatırımlar daha önce de belirttiğimiz gibi yatırımcı şirketler için bir nevi güvence gibi değerlendirilmekte ise de, gene de Hazar'ın Statüsü'nün ilgili taraflarca kesin bir çözüme ulaştırılmamış olması tümü için olmasa da, bazı projeler açısından olumsuz etken olarak değerlendirilebilmektedir. Kazakistan açısından bakıldığında da, Azerbaycan'a nazaran Rusya'ya daha bağımlı olan Kazakistan, Hazar'ın Statüsü konusunda Azerbaycan'a paralel görüşleri savunsa da, Rus tezlerine karşı onun kadar doğrudan tavır almamakta ve olabildiğince "orta yol"cu bir politika izlemektedir.

3. Kazak Petrollerinin Dünya Piyasasına Taşınmasına Yönelik Politikalar

Kazak petrollerinin dünya pazarına açılması için önerilen projeler, sadece petrol taşıyan boru hattı önerileri değil, bunun da ötesinde stratejik önemi olan ve bazı ülkelerin stratejik konumunu arttıran, bazı ülkelerin ise stratejik konumunu zayıflatan özellikler taşımaktadırlar. O yüzden ki petrol boru hatlarının güzergahları sorunu, çoğu ülkelerin dış politika sorunu haline gelmiştir. Sovyetler Birliği dağılmadan önce, Kazakistan'dan uluslararası pazara ulaşabilecek tüm gaz ve petrol boruhatları, Rusya Federasyonu'nun topraklarından geçecek biçimde inşa edilmişti (Bu husus, bölgedeki diğer ülkeler için de geçerlidir.) Bu nedenle Rusya, başta Kazakistan olmak üzere Azerbaycan ve Türkmenistan gibi ülkelerin petrol ve doğal gaz kaynaklarını, ulus-

lararası fiyatlara uygun biçimde ihraç ederek ekonomik yönden bağımsız olmalarının en önemli anahtarını elinde tutmaktadır. Böylece, Kazakistan ihraç yollarına yönelik Rusya dışı alternatiflere eğilim gösterdiği zaman, karşısına Rusya'nın mevcut ihraç hatlarında "kota kısıtlaması" dahil çeşitli engelleri çıkmaktadır. Rusya'nın Sovyetler döneminde oluşturduğu bu tek yönlü ihraç sistemi, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarının ve alternatif ihraç hattı arayışlarının önündeki en ciddi engeldir. Bu tek yönlülük, Rusya'nın bölgedeki mevcut hegemonyasını sürdürmesinin de en etkin aracı olarak ortaya çıkmaktadır.

Amerika açısından, Hazar petroleri Körfez petrollerine alternatif olabilecek petrol kaynaklarının artması ve çeşitlenmesini öngören ulusal enerji politikası açısından önem arz etmektedir. Bu tesbit, ABD'nin bölgeyi tamamen Rusya'nın hegemonyasına bırakmamasını gerektiren ve yaşamsal önemi olan bir tesbitse de, birçok ülkede olduğu gibi ABD'de de karar mekanizmasında etkin birden fazla güç odağının olması, dönemsel olarak Rusya'ya karşı farklı uygulamaları gündeme getirmektedir. Diğer bir ifadeyle, ABD'nin Rusya Federasyonu'nca Kafkaslar ve Orta Asya ülkelerine yönelik oluşturulan baskıya karşı izlediği politika da dönemsel farklılıklar oluşabilmektedir.

Dışişleri Bakan vekili Tallbott, "Clinton yönetiminin Moskova'nın Kafkasya ve Orta Asya üzerindeki stratejik kontrol kurmaya yönelik hegemonyacı politikalarına karşı koymaya kararlı olduğunu" açıklamıştı.¹² Fakat, Strobe Tallbott aynı zamanda, ABD'nin bölgeye yönelik politikasında "Russia First" (Önce Rusya) diye sembolleşen politikasıyla özdeşleşen isim de olmuştur. Zaten mevcut ihraç hatları itibarı ile tüm kontrolü elinde tutan Rusya, "Önce Rusya" uygulaması ile bu kontrolünü ABD'nin desteği ile pekiştirmiş olmaktadır. ABD'nin 1995'lerde formüle ettiği ve yıllar içinde giderek daha çok seslendirdiği "Multiple Pipelines" (Çoklu Boruhatları) politikası ise Rusya'nın dışında da ihraç hatları olmasını savunan ve Hazar'ın altından geçtikten sonra ve Türkmen gazını Bakü-Ceyhan Petrol Hattı'na paralel bir hatla gene Türkiye'ye ulaştıracak entegre bir sistemin hayata geçirilmesini savunuyordu. Kazak petrolünün de Hazar'ın altından bir boruhattı ile geçtikten sonra Bakü-Ceyhan'la birleşmesi, bu sistemi tamamlayan bir diğer önemli stratejik unsurdu. Bu politika, "Doğu-Batı Enerji Koridoru" adıyla da anılmakta ve ABD'nin resmi politikası olarak hemen her platformda yetkililerce halen de kullanılmaktadır. Bu politikanın bir diğer temel özelliği de, Hazar Bölgesi petrol ve gazının uluslararası pazara ulaşımında İran üzerinden geçmemesinin sağlanmasıdır.¹³

¹² Şükrü Elekdağ, Milliyet, 24 Kasım 1997.

¹³ International Herald Tribune, 21 Kasım 1997.

Sovyetler'in dağılmasından ardından Rusya çok doğal olarak uzun bir sarsılma süreci yaşadı ve ilk yıllarda, bölgedeki kontrol açısından etkili olamadı. Buna karşın, ABD yönetiminin de aktif desteği ile batılı şirketler, yeni bağımsız olan Azerbaycan ve Kazakistan gibi ülkelerin petrol sahalarına yönelik yoğun bir yatırım hamlesi başlattılar. Bu ilk yıllarda, Azerbaycan Başkanı Aliyev ile Kazakistan Başkanı Nazarbayev'in, Amerika'nın yeni politikasından hayli etkilendikleri, daha doğrusu yüreklendikleri görüldü. Eskiden Moskova'yı ürkütecekleri korkusuyla boru hattı güzergahı hakkında Rusya dışı tercihlerini açığa vurmaktan kaçınırlarken, bu konuda rahat konuşmaya başladılar.¹⁴ Aliyev bu politikanın hala arkasındaysa da son yıllarda Nazarbayev'in Rusya'ya karşı çok daha temkinli olduğu ve tüm önceliğin CPC hattında olduğunu sıkça tekrarladığını görmekteyiz. Rusya ile çok uzun ve çoğunlukla korumasız bir ortak sınırı olan Kazakistan'da toplam nüfusun içinde %30'dan fazla Rus kökenli vatandaş barındırmasının da etkisi ile bu politikanın egemen olduğu yorumları yapılmaktadır.¹⁵

Kazakistan ekonomisinin, Rusya'ya bağımlılığı da bu eğilimde etkin olan diğer bir gerçekliktir. Boru hatlarındaki bağımlılığa paralel olarak, doğuda üretilen Kazak petrolü, Rus rafinerilerine verilmek zorunda iken, Kazak rafinerileri de birçok bölgede Rus petrolüne bağımlıdır. Daha önce de sıkça vurgulandığı gibi, Kazakistan gaz ve petrol ihracatlarının Rusya'dan geçme zorunluluğu Rusya'nın Kazakistan'daki sahalarda hak taleplerine de yansıtılmaktadır. Karaçiganak sahasında Gazprom'a verilen %15'lik hisse, Rusya'nın hatları keserek uyguladığı bu baskı politikasının bir örneğidir.

Tüm bu nedenlerle Rusya, bölgedeki yeni bağımsız diğer ülkeler gibi, Kazakistan'ın da kontrolünü elinden çıkarmak istememekte ve alternatif projeleri engellemek için her olanağı devreye sokmaktadır.

Petrol ve doğal gazda Pazar payının paylaşımı açısından kendine rakip olabilecek ülkelerde, yatırımlara girerek etkili olmaya çalışan Rusya, bunu Türkmenistan ve İran'da denemektedir. Türkmenistan gazının farklı yollardan pazarlanmasını engellemek için bu gazı kendisi alan Rusya, ilk aşamada imzaladığı yıllık 20 milyar m³ ile yetinmeyerek, bu miktarı her yıl 10 milyar m³ artırma gayreti içindedir. Böylece, Türkmen gazını uluslararası fiyatın üçte birine alan Rusya, Türkmenistan'ın olası gelirlerini keserken, bir yandan da kendi rezerv-

¹⁴ Şükrü Elekdağ, a.g.m.

¹⁵ *The Political Economy of Russian Oil*, David Lane (der.), U.S.A., 1999.

lerini koruyarak ucuza aldığı gazı üçüncü taraflara daha pahalıya satarak aradaki farktan gelir sağlamaktadır. İran'a ilişkin olarak ise, örneğin Rus gaz şirketi GAZPROM, Fransız TOTAL şirketiyle İran'da doğalgaz projesine katılma konusunda İran ile görüş birliğine varmıştır.¹⁶

4. Olası Güzergahlar

Kazak petrolerini taşımak amacıyla öne çıkan belli başlı projeler şunlardır:

1. **CPC (Caspian Pipeline Consortium):** Tengiz-Atırau-Astrahan-Novorossisk (Karadeniz güzergahı)
2. **Tengiz-İran-Basra Körfezi** (Hint Okyanusu güzergahı)
3. **Tengiz-Bakü-Tiflis-Ceyhan** (Akdeniz güzergahı)
4. **Batı Kazakistan (Özen-Aktöbe)-Çin** (Pasifik Okyanusu) güzergahı

1. CPC (Türkçesi: Hazar Petrol Boruhattı Konsorsiyumu): Tengiz-Atırau-Astrahan-Novorossisk (Karadeniz güzergahı):

Bu proje, Kazakistan'ın Tengiz sahası petrolünü, Rusya'nın Karadeniz limanı Novorossisk'e taşımak üzere oluşturulmuştu. Proje bedeli yaklaşık 2.5 milyar dolardır.¹⁷ Bu hat tamamlandığında ilk aşamada yıllık yaklaşık 30 milyon ton kapasiteye ulaşacak, ek yatırımla bu kapasite yılda 75 milyon tona ulaşabilecektir. Proje başlangıçta, Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) üyesi olan Kazakistan ve Umman arasında 1992'de ele alınmış ve daha sonra da Kazakistan'ın Tengiz sahasının geliştirilmesi hakkını 1993'de alan TengizChevroil'in ve Rusya Federasyonu'nun katılımı ile genişletilmiştir.¹⁸ Tengiz Chevroil'de en büyük hissedar, 2000 yılı başlarında bu projedeki hissesini %50'ye çıkararak Chevron'dur. Başlangıçta ortaklar arasında çeşitli anlaşmazlıklar yaşanmış ve taraflar boru hattına petrol verme garantisi karşılığında hattın mülkiyeti, işletmesi ve yapacağı yatırım konularında anlaşma sağlayamamıştı. Chevron'a "B" tipi (oy kullanma hakkı olmayan) hisseler teklif edilmiş, fakat Chevron bu teklifi ve petrol nakliyatı için istenen tarifeyi yüksek bularak geri çevirmişti. Diğer yandan Umman adına devreye giren Oman Oil Company'nin katkısından çok ötede pay istemesi de sorun olmuş ve anlaşmazlıklar Aralık

¹⁶ Dış Basın ve Türkiye, *Asahi Shimbun*, 15 Ekim 1997, Tokyo, 16 Ekim 1997, Ankara No: 193.

¹⁷ <http://www.chevron.com/finance/annual-99-supplement/p13.html>

¹⁸ Caspian Oil and Gas, IEA, 1998, p:213-214.

1996'ya kadar sürmüştür. Kazakistan için bu projenin önemini göz önünde bulundurarak Kazakistan Devlet Başkanı N. Nazarbayev diğer CPC ortaklarıyla görüşerek Kazakistan ile Rusya'nın toplam hisseleri haricinde kalan ve sahip olacakları geri kalan %50'lik paya eşit değerde finansman sağlanmasını, ayrıca petrol boru hattı tarifelerinin de uluslararası prensiplere ve pratiğe dayanarak mantıklı bir biçimde belirlenmesini talep etmiştir.¹⁹ İlk anlaşmayı müteakip, Kazakistan Hükümeti "Hissedarlar Anlaşması"nı Mart 1997'de, Rusya Hükümeti ise Nisan 1997'de onayladı. Buna göre, hisselerin dağılımı Tablo-3'de hattın geçeceği güzergahın haritası ise, Harita-1'de yer almaktadır.

TABLO-3: CPC BORUHATTI HİSSE DAĞILIMI

HİSSEDAR	%	TEMSİL	2000 Yılında Vereceği miktar (milyon ton)	2014 Yılında Vereceği miktar (milyon ton)
Rusya Federasyonu	24	Lukoil, Rosneft, Transneft		
Kazakistan	19	Kazakoil		
Umman	7			
KazakPipeline Ventures	1.75			
LukArco	12.5	Rus Lukoil, ABD'li ARCO		
Rosneft-Shell	7.5	Rus Rosneft, Shell (İng-Hol.)		
Chevron	15	ABD		
Mobil	7.5	ABD		
Oryx	1.75	ABD		
British Gas	2	İngiliz		
Agip	2	İtalya		

¹⁹ Didar Kazakistan, Sayı:1, 1995, s:10.

Harita-1: CPC Boruhattı Güzergahı

Kaynak: CPC Websitesi)

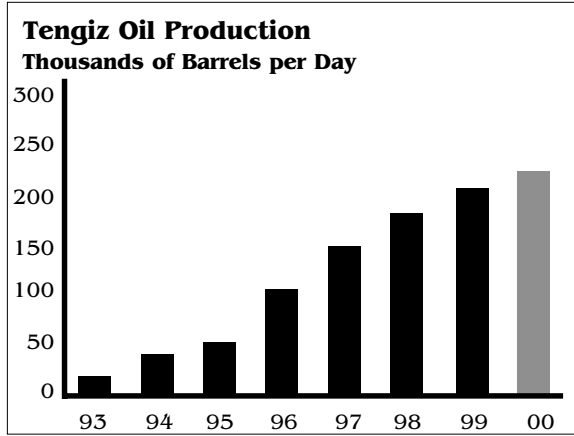
CPC'ye yönelik anlaşmaların imzalanmasından sonra bu kez de Rusya Federasyonu'na bağlı bölgesel hükümetlerle geçiş hakları sorunları yaşanmıştır.

Kazakistan ve Rusya'da mevcut bir kısım hattın kısmen yenilenmesi ve özellikle de Rusya içinde yeni hatların ve Novorossiysk'de (mevcut limanın 15 km kuzeyinde) yeni bir yükleme tesisinin inşası ile oluşacak hattın toplam uzunluğu 1440 km.'dir. Hattın inşası 1998'de başlamış olup, 2001 yılı sonunda tamamlanması beklenmektedir. Bu programın gerçekleşmesi açısından teknik ya da mali bir sorun gözükmemektedir. İlk aşamada yaklaşık 30 milyon ton taşınması hedeflenen hattın 4 aşamada ve tahminen 2012-2014 yıllarında 70-75 milyon tonluk tam kapasitesine ulaşması beklenmektedir.

CPC hattı, görüleceği gibi, Tengiz petrolünün tamamını taşımaya adaydır. Halen yılda yaklaşık 10.5 milyon ton petrol üretilen ve 2000 yılı sonunda 13 milyon tona çıkacağı açıklanan (Şekil-1) Tengiz sahası'nın en yüksek üretim seviyesi olan 35 milyon tona, 2010 yılında çıkması beklenmektedir. Buradan da görüleceği gibi, dev Tengiz sahasının en tepe üretimi dahi, 70-75 milyon ton Kazak petrolü

olmadan ekonomik olamayacak Bakü-Ceyhan hattı için de önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu hattın, Kazakistan'ın diğer mevcut sahalarının (örneğin Karaçiganak) alması da yeterli olmayacak ve yeni keşfedilen Kaşagan sahasının da, beklendiği oranda petrol içermesi halinde bile, uzun yıllar CPC'yi doldurmaya yöneleceği açıktır.

ŞEKİL- 1: Tengiz Sahası Üretimi

(Kaynak: Chevron Web Sitesi)

CPC'nin Türkiye açısından bir diğer olumsuz yanı, Boğazlar açısından önemli çevre riski oluşturmaktır. Halen yılda 35-40 milyon ton civarında olduğu ifade edilen petrol ve benzeri kargo taşıyan tanker trafiğinin CPC'nin devreye girmesi ile 2001 yılından sonra önce 30 milyon tonluk ve daha sonra 70-75 milyonluk ek kapasiteyle tehdit edileceği görülmektedir. Tüm uyarılara karşın başta Chevron şirketi olmak üzere uluslararası petrol şirketleri, varil başına 5-10 sent daha fazla gelir sağlayacakları hesabı ile, Karadeniz'de tankerlere yükleyecekleri Kazak petrolünü Boğazlar'dan geçirmeye kararlı görünmektedirler.²⁰

2. Tengiz - İran - Basra Körfezi (Hint Okyanusu güzergahı): Burada iki alternatif sözkonusudur:

2.1. "Takas yoluyla" (swap) petrol nakliyatı: Petrolünü sadece Rusya üzerinden dış pazara satabilen Kazakistan için İran'ın önerdiği bu proje önemli bir alternatif oluşturmaktadır.

²⁰ *Caspian Update*, Remarks by Richard Matzke, VP of the Board Chevron Corp. To the Ann. Meeting of Stockholders, San Ramon, California, April 26, 2000.

"Takas Anlaşması", ABD'nin de onaylaması üzerine 1996 yazında Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev ile İran Cumhurbaşkanı Rafsancani tarafından imzalanmış, 1997 yılından itibaren petrol takası başlamıştır. Söz konusu anlaşma ile yılda 2 ile 6 milyon ton arasında değişen Kazak petrolü Hazar üzerinden İran'ın kuzeyine ulaştırılacak, aynı miktarda İran petrolü de güneyden dünya petrol pazarına sunulacaktı. Fakat İran, Kazak petrolünde kükürt oranının fazla olduğunu gerekçe göstererek, 26 Mart 1997'de anlaşmayı askıya almıştır. Kazakistan petrol konusunda aynı sıkıntıyı geçmişte Rusya üzerinden taşıdığı petrolde de yaşamış ve Rusya, 1996'da aynı gerekçelerle taşınacak Kazak petrolünde %70 oranında azaltmaya gitmişti.²¹

Son dönemde İran Yönetimi, takas uygulamasında cazip yeni koşullar önererek, alternatif ihraç yollarına karşı avantaj sağlamaya çalışmaktadır. Bunun en son örneği İran Petrol Bakanı Bijan Zanganeh'in, "1 Ocak 2000'den geçerli olmak üzere, %30'luk bir indirim" sözü vermesiydi.²² Bu teklifle, daha önce ton başına 24 USD olarak alınan geçiş tarifesinin 17 USD'a ineceğini ve 12 USD'a kadar da düşürülebileceğini açıklayan İran, önemli bir hamle yapmış oldu.

Ancak, geçici bir çözüm olan bu "takas" yönteminin, petrol üretimi arttıkça alternatif arayışlara dönüşeceği açıktır. Çünkü, iyimser senaryoda üretimi 2010'da yılda 100 milyon tona, ihracatı 55-84 milyon tona ulaşması öngörülen bir ülke için 6 milyon tonluk kapasitenin az olacağı ortadadır. Bu yöntem, geçici bir süre için parasal kaynak sağlamak ve diğer yandan da, cazip tarife önerileri ile diğer alternatifleri mümkün olduğunca geciktirmek amaçlarıyla kullanılan ara çözümlerin bir bileşkesi olarak değerlendirilebilir.

2.2. Petrol boru hattı ile nakliyat: Bu boru hattı Kazakistan için en ucuz ihraç yöntemine olmasına rağmen siyasi baskılar yüzünden askıya alınmıştır.

Petrol şirketleri yetkilileri, İran üzerinden Basra Körfezi'ne uzanacak petrol boru hattı maliyetinin 1 milyar USD'i aşmayacağını belirtmektedirler. Washington Yönetimi ise Kazakistan ve Türkmenistan'ı, boru hatlarını Rusya ya da İran üzerinden geçirme tasarılarından vazgeçirmeye çalışmaktadır.²³

²¹ *Türk Cumhuriyetleri Haber Bülteni*, T.C.Başbakanlık Basın ve Enformasyon Müdürlüğü Ankara, 1997, Sayı: 2,s.9.

²² Iranian Deal May Entice Caspian Oil Away From Turkish Pipeline", *Stratfor Commentary*, 2330 GMT, 991209

²³ Ergün Balcı, *Cumhuriyet*, 24 Kasım 1997.

ABD'den gelen baskılara rağmen Kazakistan, bu güzergahlardan vazgeçmek istemiyor. Bunu Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev'in şu sözlerinden de anlamak mümkündür: "İran bizim için dış politikada her zaman ve birçok nedenle, önemli bir stratejik ortağımızdır. Birincisi, Hazar Denizi çevresindeki devletlerin, denizin ve deniz altındaki kaynakların kullanımı konusunda İran'ın görüşü olmaksızın karar vermeleri olanaksızdır. İkincisi, İran güzergahı bizim ürünlerimizin dünya pazarına açılması için alternatif bir çıkış yolu ve dünyaya açılan bir penceredir. Üçüncüsü, bu devlet (dünya politikasında) etkili olmuş ve halen etkili olan bir devlettir; bölgede ve İslam dünyasında, ekonomik ve siyasi olgularda kilit konumdadır".²⁴

Burada en önemli engel, ABD'nin İran'a karşı uyguladığı politikadır. Petrol boru hattının toprakları üzerinden geçmesiyle İran'ın stratejik önem kazanacak olması, ABD için istenmeyen bir durumdur. Bu projenin gerçekleşmesinin bir önemli ön koşulu, İran'ın yeni seçilen ılımlı Cumhurbaşkanı Hatemi'nin getireceği yumuşama ile ABD'nin İran'a karşı tutumunu değiştirmesi hususu idi. Fakat İran politikasının muhafazakarların etkisinden kurtulacak bir görünüm arz etmemesi nedeniyle, ABD'nin tavrında çok önemli bir değişiklikten söz etmek için henüz erkendir.

ABD'nin İran'a karşı tavrına karşın, Batılı şirketlerin İran'la ilgili planları ve girişimleri, oldukça farklı bir görünümde. Avrupa'lı şirketlerin İran'a yaklaşımlarında ticari çıkar kaygıları daha belirleyici olmakta ve ABD'nin boşalttığı bu etki alanını doldurarak ABD rekabetinin de olmasından çifte avantaj sağlamayı hedeflemektedirler. Bunun önemli örneklerinden birisi de, bir İngiliz-Hollanda ortak şirketi olan Shell'in ABD ambargosu tehdidinde rağmen geçtiğimiz aylarda (Tarih) İran'ın petrol sektöründe 800 milyon dolarlık yatırım anlaşması imzalamasıdır.

Rus şirketleri de, Avrupa'lı şirketler gibi, İran'da petrol ve gaz sektörüne yıllardır yoğun ilgi göstermektedirler. Rusya'nın İran'a olan ilgisi, yalnızca petrol ve gaz sektörü ile sınırlı olmamış ve askeri konuları da kapsayan çok geniş bir yelpazede sürmüştür. Ancak son dönemde değişik nedenlerle, Rusya ve İran arasında uzaklaşmalar ve bazı yatırımlardan çekilmeler söz konusu olmaktadır. Bunun temel nedenlerinden biri de, bu iki ülkenin bölgede, siyasi olduğu kadar ekonomik alanda da doğal olarak birbirlerinin rakibi olmalarıdır. Rusya'nın başlangıçtan beri zaten var olan Irak'a yakınlığının son dönemde artması da, İran ile ilişkilerinde hissedilir bir soğukluğa neden olan diğer bir etkidir.²⁵

²⁴ Nursultan Nazarbayev, *Na Poroge XXI Veka*, s.240.

²⁵ Iran-Russia Military Cooperation Slipping, *Stratfor Commentary*, <http://www.stratfor.com/meaf/commentary/0004140059.htm>

Bu genel siyasi değerlendirmeyi de akılda tutarak, İran'ın Avrupa'lı şirketlerin olumlu yaklaşımlarına karşın, kısa dönemde bir petrol boruhattı için finans bulmasının çok kolay olmadığı söylenebilir. Fakat, İran'ın Hazar petrolünü kendi toprakları üzerinden taşımak için yoğun çabaları halen sürmektedir. 28 Nisan 2000'de, İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Muhammed Hüseyin Adeli, planladıkları 90 milyon tonluk ve 1500 km. uzunluğundaki boruhattının, bölgeden pazara en ucuz, en kısa ve çevre açısından da en uygun yol olduğunu açıkladıktan sonra, hattın toplam maliyetinin 1.2 milyar doları geçmeyeceğini ve projenin ilk aşaması olarak, İran'ın Hazar kıyısındaki limanlarından olan Neka'dan Tahran'a 390 km.'lik ve 40 milyon tonluk bir hattın "inşasına başladığını" ifade etmiştir.²⁶ İkinci aşamada ise, 1500 km.'lik ve Kazakistan'dan başlayan ve Türkmenistan üzerinden İran'a ulaşan 50 milyon tonluk ikinci bir hattın inşası planlanmaktadır.

3. Tengiz-Bakü-Ceyhan (Akdeniz güzergahı):

Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, Kazak petrolünün ülke için önemini, "Kazakistan için, Kazak petrolünün dünya pazarına açılması hayati önem taşır" cümlesi ile ifade etmişti.²⁷ Bu konuda Türkiye ile Kazakistan arasındaki işbirliği, bugüne kadar söz düzeyinde olumlu, ancak pratikte sorunlu bir durumdadır. Olası petrol hattı güzergahları arasında Tengiz (Kazakistan)- (Hazar'ın altından)-Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi de yer almaktadır.

Bu proje, ABD yönetimi'nin "Doğu-Batı Enerji Koridoru" ve "Çoklu Boruhatları" politikasının ayrılmaz bir parçası olarak 1995'den beri ısrarla savunulmaktadır. Ancak bu çabanın hattın ve bu hattın temelindeki politikanın hayata geçmesi yönünde bugün için başarılı olduğunu söylemek de zordur. Türkiye'nin de 1990'ların başından beri uluslararası kamuoyunda savunduğu bu proje, Kazakistan'ın tamamen Rusya üzerinden geçen petrol ihraç yollarına akılcı bir alternatif olması açısından da hayati önemdedir. Bu hattın gerçekleşmesi halinde Kazakistan, petrolünü uluslararası fiyatlarla satabileceği kesintisiz bir hatta kavuşmuş olacaktır.

1995 Temmuz'unda devlet başkanlarınca imzalanan "Kazakistan ve Türkiye arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi ve derinleştirilmesi" hakkındaki protokolde, tarafların "Kazak petrolünün dünya pazarına, Türkiye üzerinden Akdeniz'e taşınması" konusunda mutabık kalınmış

²⁶ *Iran enters pipeline race to export Kazakh Caspian oil*, <http://www.gasandoil.com/goc/news/ntc02160.htm>

²⁷ Nursultan Nazarbayev, A.g.e. s. 241.

ve teknik, finansman ve diğer çalışmaların devam ettirilmesine karar verilmiştir. Bu konunun geliştirilmesi amacı ile, Kazakistan Petrol ve Gaz Sanayii Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı arasında, boru hattı inşaatı için uluslararası şirketin kurulması ile iki taraflı çalışmaların başlatılmasını konu alan bir diğer protokol imzalanmıştır. Bu protokoller ve gelişmeler, Kazakistan'ın diğer yükümlülüklerine ters düşmemekte ve ilgili ülkelerin katılımını da öngörmektedir. Zaten Başbakan Mesut Yılmaz'ın 1997 Eylül ayındaki Kazakistan ziyareti esnasında Nazarbayev, boru hatları konusundaki düşüncelerini, "Novorossisk boru hattının tamamlanması halinde daha 2005 yılında üretimi artacak olan Kazak petrolünün ihracı için ilave boru hatları gerekecektir. Biz Novorossisk dışındaki ihraç petrolerimizi tekrar Rusya üzerinden geçirmeyi istemiyoruz. Tengiz yataklarının üretimine bir hattı Bakü'ye taşıyarak Bakü - Ceyhan hattına bağlamak istiyoruz" şeklinde açıklamıştı. Referans ver

Türkiye, Bakü-Ceyhan Boruhattı'nı önerirken ve bu hattın yılda toplam 45 milyon ton Hazar Bölgesi petrolü taşımalarını hedeflerken, Azeri petrolünün yanısıra, Kazak petrolünün taşınmasını da hedeflemiştir.²⁸ Bakü-Ceyhan Hattı'na Kazakistan'ın yılda en az 20 milyon ton petrol taahhüt etmemesi halinde, bu hattın ekonomikliği iyice tartışılır durumda olacaktır. Öte yandan, daha önceki bölümlerde değindiğimiz CPC Hattı'nın hızla ilerliyor olması, Bakü-Ceyhan'ın "Kazak ayağını" (Tengiz-Bakü) kritik duruma getirmiştir. Tengiz sahasının maksimum üretim değeri olan 35 milyon ton, 70- 75 milyon ton kapasiteli CPS hattının ancak yarısını doldurmaktadır. Dolayısıyla, Hazar'ın Kazak kesiminde yeni keşfedilen Kaşağan sahasının ortakları, Tengiz-Bakü-Ceyhan'ı tercih etse bile, bu ancak CPC doldurulduktan sonra ve belki de Nazarbayev'in ifadesi ile 2015 yılında mümkün olabilecektir.

Öte yandan, Rusya, başlangıçtan beri bu projeye karşı çıkmıştır. Rusya, Sovyetler döneminde tamamen kendi toprakları üzerinden olan hatlarla uluslararası pazara çıkabilen Kazakistan (ve diğerleri) üzerindeki bu egemenliğinin kırılmasını hiçbir biçimde kabule yanaşmamaktadır. 1997 Kasım ayından itibaren Hazar denizi'nden çıkarılan erken Supsa, petrol Rusya'nın Novorossisk Limanı'na pompalanmaya başlamıştı. Ancak, Rusya erken petrol gibi ana petrolün de Rusya'dan geçmesi için bastırıyor. Bu çerçevede, Rus petrol şirketi ROSNEFT'in Başkanı Aleksandr Putilov, Sofya'ya yaptığı bir ziyaret sırasında ilk tepki olarak, Moskova'nın boru hattı güzergahının Hazar Denizi, Rusya ve

²⁸ Orta Asya Ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun:Bakü-Ceyhan Boru Hattı, A. Necdet Pamir, ASAM Yayınları, Temmuz 1999.

Bulgaristan üzerinden Yunanistan ve Akdeniz'e olması yönünde daha çok çaba harcayacağını bildirmiştir. Ref ver

Bu konuda da başarılı bir politika izleyerek, CPC hattının inşaatına başlanması konusunda büyük bir başarı kazanmıştır. Azeri petrolünün uluslararası pazara ulaşması konusunda da benzer bir strateji izleyen Rusya, bildiği gibi Bakü-Grozni-Novorossisk erken petrol boru hattını ve yeni olarak da Bakü-Dağıstan-Novorossisk hattını devreye koyarak, "Çoklu Boruhatları" politikasını bu aşamada, tamamen sözde kalmaya mahkum etmiş görünmektedir. Bugün için Hazar ve Orta Asya'dan uluslararası pazara yönelen boruhatları, sınırlı kapasiteli (yılda 5 milyon ton; ek yatırım olursa en çok 11 milyon ton) Bakü-Supsa erken petrol hattı ve çok sınırlı "swap" (İran) alternatifi dışında tamamen Rusya üzerinden geçmektedir.

Karadeniz'de sonlanan tüm hatların bir diğer ve hayati sakıncası da Novorossisk, Tuapse, Odessa veya Supsa gibi limanlara ulaşan petrolün, uluslararası pazara ulaşmak için tankerlere yüklenerek Boğazlar'dan geçme zorunluluğudur. Bu da Boğazlar ve İstanbul için büyük risk oluşturmaktadır. Her ne kadar, Boğaz "by-pass" projeleri de sıkça tartışılmaktaysa da, çok uluslu petrol şirketleri kar etme olgusu gündeme geldiğinde çevre sorunlarını ve daha evvel yaşanmış büyük faciaları unutmuş görünmektedirler.

Tengiz-Bakü-Ceyhan hattı, Boğazlar'ı bu riskten kurtaracak bir çözüm olduğundan ayrıca savunulması gereken bir projedir. AGİT Zirvesi sırasında imzalanan anlaşmalarla Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan bu hattın yapımı konusunda iradelerini ortaya koyarak, 18 Kasım 1999'da İstanbul Deklarasyonu'nu imzaladılar.²⁹ Bu anlaşmaya Kazakistan da imza koydu. ABD ise "şahit" sıfatıyla Başkan Clinton'un imzası ile varlığını gösterdi. Ancak AGİT dönüşünde, Kazakistan Devlet Başkanı Nazarbayev, Bakü-Ceyhan'a ancak yeterli petrol üretimine ulaşılması halinde petrol verebileceklerini ifade etti. Anımsanacağı gibi, bundan önceki yıllarda da aynı devlet başkanları tarafından benzer protokoller ve anlaşmalar imzalanmıştı. Azerbaycan, Türkmenistan ve Gürcistan, Bakü-Ceyhan hattı konusunda mutabakata varırken, Kazakistan, ABD'nin önerisine "şartlı destek" vermişti. Nazarbayev, Bakü-Ceyhan hattının uygulamada gecikilmeden 1998 Ekim'ine kadar hayata geçirilebilirse, bunu destekleyip Kazakistan'dan İran'a gidecek boru hattından vazgeçeceğini açıklamıştı. Daha sonra 1998'in Ekim ayında Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan Devlet Başkanları ile ABD Enerji Bakanı (gözlemci) tarafından Hazar

²⁹ *Petro Gas Dergisi*, Sayı:14, Kasım-Aralık 1999,s:16

petrolü konusunda ortak deklarasyon imzalanmıştı. Deklarasyon'a göre, taraf devletler Hazar petrolünün Türkiye üzerinden geçmesi için prensip olarak anlaşmışlardı. Buna göre hat güzergahı Bakü (Azerbaycan)-Tiflis (Gürcistan)-Ceyhan (Türkiye) olacaktı. Kazakistan ve Türkmenistan petrolleri Hazar'ı geçerek Bakü petrolüne eklenecekti. Fakat tüm bunlar bugüne kadar gerçekleşme aşamasına gelememiştir.

Burada vurgulamamız gereken husus, AGİT sırasında anlaşmaların imzalanmalarının ve daha sonra bu anlaşmaların Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Parlamento'larında onaylanmış olmalarının, önemli olmakla birlikte, bu hattın yapımı için bağlayıcı ya da son nokta olmadığı ve asıl önemli olanın somut "throughput" (hattın içinden geçecek petrolün somut taahhütü) anlaşmalarının ve finansmanın sağlanmasının gerekliliğidir. Mevcut gelişmeler, bu hattın şansını uzun yıllar sonrasına atmaktadır. Zira, hattın Azerbaycan ayağında da ciddi engeller vardır ve Mega Proje'de en önemli oyuncular arasında yer alan BP-Amoco'nun bugüne kadar yaptığı açıklamalar, çok genel "destek" sözlerinin dışında, bağlayıcı değildir. Mega Proje'nin % 10 hisse sahibi şirketlerinden LukOil (Rus) Bakü-Ceyhan'a petrol vermeyeceğini açıkça ifade etmektedir. Ortaklardan Exxon-Mobil de benzeri tutum içindedir. Bu şirketlerin tümü, CPC hattının önemli ortakları olarak, rakip bir projenin hissedarlarıdır. 2004 yılında Mega Proje'nin beklenen üretimi 17.5 milyon tondur ve görüldüğü gibi ortakların tercihleri Bakü-Ceyhan yönünde değildir. Azerbaycan ayağı olmadansa, Tengiz-Bakü ayağının hiçbir gerçekleşme şansı olmayacaktır.

4. Batı Kazakistan (Özen-Aktöbe)-Çin (Pasifik Okyanusu güzergahı):

Batılı devletler Kazak petrolünün hangi güzergahtan gideceğini tartışırken, Kazakistan'ın önde gelen petrol şirketlerinden AKTÖBEMUNAYGAZ (%60) ile ÖZENMUNAYGAZ'ın (%55) ortaklığını alan Çin Milli Petrol Şirketi (CNPC) Kazak petrolünün doğuya, yani Pasifik'e taşınması için Kazakistan hükümeti ile "asrın anlaşmasını" imzaladılar.

Projeye göre boru hattı, Özen ve Aktöbe petrol sahalarına bağlanarak Batı Çin'e kadar uzanacaktır. Buradan da Çin boru hattı sistemine bağlanacak Kazak petrolü Pasifik'e ulaştırılacaktır. İnşaatı planlanan boru hattı yaklaşık 3.000 km. uzunluğundadır. Proje, 60 ayda tamamlanacak ve 9.5 milyar USD'a mal olacaktır. Boru hattının ikinci kolu ise, Özen'den başlayacak ve Türkmenistan üzerinden geçen 320 km'lik boru hattıyla İran'a ulaştıracaktır. Bu projenin gerçekleşmesi ekonomik yönden çok olası görünmese de, Çin açısından stratejik önemdedir. Kazakistan açısından da ihraç hatlarının Rusya tekeline kurtulması anlamına geldiğinden büyük önem arz etmektedir.

Ham petrole yönelik yukarıda aktardığımız projelerin dışında, gaz boruhatlarında da Rusya Federasyonu'nun tekeli söz konusudur. Bu avantajını etkin olarak kullanan Rusya, Kazak gazının Rusya üzerinden taşınmasını kendi taleplerine uymadığı takdirde, olanaksız kılabilme gücüne sahiptir. Karaşaganak gazının Kazakistan içinde "hapsedilmesi", bir diğer deyişle ihraçe dilmemesi durumunda, gazın iç piyasaya pazarlanması yatırımcılara yatırılan kaynağın iadesini sağlayamayacaktır. Rusya, Kazak gazını çok ucuza almakta ve büyük bir coğrafyaya yayılmış bir ülke olan Kazakistan'ın bir başka bölgesine çok daha pahalı olarak ihraç etmektedir. Bunun somut örneği, 4 Haziran 2000 tarihinde Kazak iktidarı yanlısı Egemen Kazakistan gazetesinde çıkan haberde açıkça görülmektedir. Bu habere göre, Karaşaganak'taki gaz Rusya'ya bin metreküpü 8 dolardan satılmakta, Rus Gazprom şirketi ise aynı gazın bin metreküpünü Kazakistan'ın Kostanya ve Aktöbe eyaletlerine 25 dolardan geri satmaktadır. Buna karşın, geçtiğimiz günlerde Kazakistan'da doğal gaz alanında yetkilendirilmiş olan Belçikalı Tractabel şirketinin yetkilerinin iptal edilmesinin ardından, bu yetkilerin Gazprom'a verileceği yönünde yoğun haberler gelmektedir.³⁰ Bu gelişmeler, gaz boruhatlarında da Rusya dışı alternatiflerin ne denli gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Çin Milli Şirketi (CNPC) bu alanda da alternatif yaratması açısından etkin bir rol oynamaktadır. Karaşaganak gaz yatağı ortakları ile Çin arasında ortak mutabakata varılabilmesi halinde, düşünülen petrol boru hattına paralel olarak bir gaz boru hattının da inşası söz konusu olabilecektir. Çin kartını aktif bir şekilde YUZHNEFTEGAZ AO sahibi Kanada şirketi Hurricain Hydrocabons oynamaktadır. Bugün için ekonomik boyutu nedeniyle hayata geçmesi çok zor görünen projenin gerçekleşmesi durumunda Çin, Kazakistan enerji sektöründe en büyük yatırımı gerçekleştiren ülke olacak ve bölgedeki dengelerde ciddi değişikliklere neden olacaktır.

5. Petrol Boru Hattının Türkiye'den Geçmesi Durumunda Sağlanacak Yararlar

Türkiye, Doğu Bloku'nun ve SSCB'nin dağılmasından sonra uluslararası arenada siyasi yönden daha da önemli bir konuma geldi. Uluslararası ilişkilerde Türkiye'yi öne çıkaran coğrafi konumun da ötesindeki olgu, dağılma sonrasında ortaya çıkan bağımsızlığını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleridir. Bu devletlerin Türk asıllı olmaları, Türkiye ile din, dil, ırk ve tarih birliklerinin olması, Türkiye'nin bu ülkelerle geliştirilecek ortak yatırımlarda ve işbirliği projelerinde etkili olmasının objektif koşullarını oluşturmaktadır.

³⁰ Türkiye'nin Sesi Radyosu Kazakça Yayınları, 04.06.2000.

Yeni oluşan bu devletler zor bir geçiş dönemini yaşamaktadırlar. Türkiye bu devletleri ilk tanıyan ve imkanları ölçüsünde destek vermeye çalışan, doğal bağlantılardan dolayı en yakın ülkedir. Hissi yaklaşımları bir yana bırakırsak, devletin de kişi olmadığını gözönünde bulunduracak olur isek, ülkeleri birbirine bağlayan ekonomik ve siyasi menfaatlerdir. Din, dil, ırk ve tarihi temellerinin ortak olması ise, bu ilişkilerde öncelik ve güvenilirlik sağlayacaktır.

Bakü-Ceyhan hattı Türkiye'ye sanıldığı gibi büyük bir ekonomik gelir getirmeyecektir. Yapılan resmi açıklamalara göre, Türkiye bu hattan, ilk 16 yıl varil başına 55 sent (20 sentlik vergi dahil), takibeden 24 yıl ise 80 sent (37 senti vergi) gelir elde edecektir. İlk 16 yıllık dönemde boruhattı yarı kapasite ile, sonraki dönemde tam kapasite ile çalışacaktır.³¹ Bu somut verilere bakıldığında, Bakü-Ceyhan hattından Türkiye'nin tarife geliri açısından elde edeceği gelir, yılda 100 milyon doların biraz üzerinde olacaktır. Yılda 100 milyar dolarlık ticaret hacmi olan Türkiye'nin 100 milyon dolar için Bakü-Ceyhan'ı zorlaması doğal olarak akılcı olmayacaktır. Ancak bu hattın stratejik önemi tartışılmayacak kadar önemlidir. Sıkça vurgulandığı gibi, Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun ayrılmaz parçası olan bu hat, Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan gibi ülkeleri Rusya'nın tekelinden kurtaracak yaşamsal bir çözümdür. Böylece, kesintisiz ihraç olanağına kavuşacak ülkeler, doğal kaynaklarını gerçek değeri ile ihraç etme imkanına kavuşabileceklerdir. Bu yoldan hızla kalkınacak olan bölge ülkeleri, gerçek anlamda bağımsızlıklarını elde ederken, ekonomileri de istikrar kazanacaktır. Böylece Türkiye de, ekonomik olarak gelişmiş bu ülkelere çok daha sağlıklı koşullarda, petrol ve gazla sınırlı olmayan çok geniş bir yelpazede yatırım ve ticaret yapabilme olanağına ulaşacaktır. Bu uzun erimli ekonomik hedef, Türkiye'nin ve bölge ülkelerinin asıl kazancıdır.³² Ayrıca, gerek Azerbaycan'da ve gerekse Kazakistan'da petrol ve gaz sahalarında yatırımları olan Türkiye (TPAO), arama ve üretim süreçlerinde etkin olduğu projelerden üretilen kaynakları kendi ülkesinde getirecek ve çift taraflı kazanç sağlayacaktır. Bu husus, Türkiye'nin enerji kaynağı sağlamada çeşitlilik ilkesi açısından stratejik olarak yararlıdır. Doğal gaz ihtiyacının tamamına yakını Rusya'dan sağlayan bir Türkiye yerine, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'dan petrol ve gaz alan bir Türkiye, gerek bu coğrafyada ve gerekse tüm uluslararası ilişkilerinde çok daha bağımsız hareket edebilecektir.

³¹ Bakü-Ceyhan çalışabilir ve finanse edilebilir duruma geldi, Metin Eral'la röportaj, *Petro Gas Dergisi*, s.14.

³² A. Necet Pamir, A.g.e, s. 67.

Hattın bir başka avantajı da petrole ödenecek paranın taşıma ücretine sayılması yolu ile Türkiye'nin nakit parayla ithal ettiği petrol için kredi almak zorunda kalmamasıdır. Buna göre, Türkiye'nin petrole yılda ödediği paranın yaklaşık %17'si karşılanmış olacaktır.³³ Bunun dışında, hattın Türkiye kısmındaki inşaat açısından da önemli gelir beklenmektedir. Hattın bu kısmının tahmini toplam maliyeti olan 1.7 milyar dolar içinde bir önemli kısmının Türk müteahhitlerince kazanabileceği ve önemli bir istihdam olanağı yaratması düşünceleri birçok açıdan gerçekçi bir beklenti sayılmalıdır. Ceyhan limanında oluşacak ekonomik canlanma ve önümüzdeki yıllarda burada yeni rafineri ve petrokimya tesislerinin yapılması beklentileri de Baku-Ceyhan hattının ülkeye getireceği diğer kazançlar arasında sayılmalıdır.

Tüm bu gelişmeler bir arada değerlendirildiğinde, Doğu-Batı Enerji Koridoru'nun yaşama geçmesi yönündeki her yeni adım Türkiye'nin Avrasya'daki stratejik konumunu güçlendirerek onu bölgede söz sahibi ülke konumuna getirecektir.

Bugün Türkiye ekonomisi, gelişmekte olan ülkeler kulübünün üst basamağında yerini almıştır. Temel sayılacak, refah ölçütlerini ve yeterli derecede yetişmiş insan gücünü yakalamış olan Türkiye, ağır bir tempo ile ilerlemektedir. Stratejik konumu ve bol işgücü ile Türkiye diğer ülkelere göre daha şanslı durumdadır. Fakat, son yıllarda yaşanan siyasi istikrarsızlık, ülkenin ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. İktidara gelen hükümetlerce enflasyon düşürülememektedir.

Türkiye gibi, enflasyonun yüksek ve işsizliğin de yaygın olduğu ülke için, bütün batılı devletleri cezbeden, Hazar petrolünün bu ülke üzerinden geçmesi, hayati önem taşır. Bugün Bakü-Ceyhan olarak bilinen boru hattı yılda 45 milyon ton ham petrol taşıyabilecek bir kapasitede. Bu, Türkiye'ye petrol fiyatında avantaj sağlayacaktır. Körfez Savaşından bu yana petrol ürünleri fiyatları devamlı bir şekilde yükseldi. Zira, Türkiye komşusu olan Irak'a uygulanan ambargoya katılmıştı ve Irak petrollerinden "vazgeçmişti".

Irak ile Türkiye'yi bağlayan Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı Türkiye'nin "Aktif Tarafsızlık" politikasını izlediği İran-İrak Savaşı sırasında yapılmıştı. Bu hat günde 1.7 milyon varil petrol pompalamaktaydı ve Türkiye petrol ihtiyacının %40'ını buradan sağlamakta idi. Türkiye'nin bu hattı kapatmakla uğradığı zarar meydana geldi. Türkiye, ambargoya katılmakla beraber, milyonlarca dolarla ifade edilen kayıplara uğramaya başlamıştı. Bu arada petrol fiyatları da 41 dolara

³³ *İpek Yolu*, Sayı: 19, Temmuz 1995, s.27.

yükselmişti. Boru hattının açılmasıyla Türkiye birçok avantajı da yakalama şansına sahip olacak. Yalnızca taşımacılık işlerinden alacağı ücret yılda yaklaşık 500milyon doları bulacak. Bu ücret, yatırımın büyüklüğüne göre belirlenecek. Türkiye yıllık ithal ettiği yaklaşık 180 milyon varil petrolü bu hattan alacak. Nakliye maliyeti düşeceği için 17.2 dolar olan fiyat daha da inecek. Böylece petrole yılda 3 milyar dolardan (yaklaşık 126 trilyon lira) daha az para ödenecek.

Hattın bir başka avantajı da petrole ödenecek paranın taşıma ücretine sayılması olacak. Türkiye, nakit parayla ithal ettiği petrol için kredi almak zorunda kalmayacak. Bu, Türkiye'nin petrole yılda ödediği paranın yaklaşık %17'sini karşılama anlamına gelecek.

Bu durumda boru hattının kirasından da yıllık 250 milyon dolar gelir elde edilecek. Petrol boru hattı inşaatı ile inşaat sektörünün canlanması geçici bir sürede olsa işsizliğe çare olacak. Türkiye'nin Avrasya haritasındaki stratejik konumunu güçlendirerek söz sahibi ülke konumuna getirecek.

Batı'nın petrole bağımlılığı, 20 Ekim 1973 yılındaki Arap ülkelerinin uyguladığı petrol ambargosu ile ortaya çıkmıştı. Laik Türkiye'nin bu bölgede rakip haline gelmesi Batılı Devletleri rahatlatacaktır. Bugüne kadar Avrupa Birliği'nin kapısını çalan Türkiye, üye olmaya imkan kazanacaktır. Boru hattının Türkiye'ye kazandıracığı avantajlar ortada. Geriye Türk Diplomasininin komşusu İran'ın uyguladığı gibi aktif diplomasisi kalıyor.

Bu durum NATO'nun Kosova'ya müdahalesinden önceydi. Kosova'nın bağımsız olma umutları ve NATO gücünün orada konuşlandırılması, Türkiye hariç bölgedeki diğer ülkelerin leyhine olan, "Trans-Balkan güzergahı" alternatifi ortaya çıktı. Böylece ABD kendi gücünü Avrupa'nın göbeğinde yerleştirerek, Balkanlar gibi stratejik noktayı kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Bu durum ABD ve Rusya menfaatlerini zedelediği gibi tersine iki devletin de çıkarınıdır. Rusya açısından avantajı, hattın büyük bir bölümünün Rusya üzerinden geçmesi ve boğazlardan geçemediği petrolü buradan ulaştırmasıdır. Dolayısıyla, ekonomik yönden fayda sağlayarak, siyasi yönden de hat üzerinde önemli ölçüde söz sahibi olacaktır. Amerika açısından önemi ise, enerji kaynaklarını kontrol altında tutma imkanının sağlanmasıdır. Fakat, bu güzergahın gerçekleşebilmesi için Balkanlarda kalıcı barış ve istikrarın sağlanmasına ihtiyaç vardır. Bu yüzden ki söz konusu barış ve istikrarın sağlanması için 44 ülkenin katılımıyla Saray Bosna'da gerçekleştirilen Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi gerçekleştirilmiştir. Fakat yakın zamanlarda Balkanlarda istikrarın sağlanacağı düşünülmektedir. O yüzden Bakü-Ceyhan Hattı alternatifi yakın gelecekte önemini yitirmeyecektir.

Sonuç

Kazakistan, petrol ve gaz rezervleri itibarı ile yalnızca bölgede değil, özellikle Hazar'ın kendi kesiminde yeni keşfedilen Kaşağan sahasının da katkısı ile dünyanın sayılı ülkeleri arasındadır. Gerçek anlamda bağımsız olabilmenin vazgeçilmez koşullarından birinin ekonomik bağımsızlık olduğu dikkate alındığında, Kazakistan'ın bu doğal zenginliklerini uluslararası pazara ihraç ederek, bağımsız ve gelişmiş bir ülke olabilmesi mümkündür. Ne var ki, ülkenin tüm ihraç yollarının Rusya Federasyonu sınırları içinden geçerek uluslararası pazara çıkabiliyor olması, Kazakistan'ı bu ülkeye bağımlı kılmaktadır. Bu bağımlılık yalnız ihraç yolları açısından değil, sanayideki birçok alandaki bağımlılık açısından da geçerlidir. Kazakistan nüfusunun % 30-40'lık kesiminin Rus kökenli olması, Rusya ile uzun ve çoğunlukla korumasız bir sınırın varlığı, Rusya'nın Hazar'ın statüsü konusunu bir engelleme unsuru olarak kullanması gibi birçok etken de Rusya'nın Kazakistan üzerinde "oyunabileceği" rolü arttıran unsurlardır. Kazakistan'dan uluslararası pazara ulaşmak üzere Sovyetler dağıldıktan sonra inşa edilmekte olan yeni hat da (CPC) gene Rusya sınırları içinden geçmektedir. Bu durum, yukarıda sözü edilen bağımlılığı daha da arttıran bir etken olmuştur.

Türkiye'nin ve ABD'nin savunduğu Bakü-Ceyhan ya da Tengiz-Bakü-Ceyhan projesi, aslında Kazakistan'ın ve Azerbaycan'ın Rusya'ya bağımlılığını azaltacak, doğal kaynaklarını kesintisiz yollardan ve rekabet unsurunun da devreye girmesiyle uluslararası fiyattan satabilmelerini sağlayacak bir projedir. Bugüne kadarki gelişmeler, bu hattın inşasına yönelik yeterli adımları sağlamamıştır. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin parlamentolarından geçirdikleri ve çerçeve anlaşmalar diye de nitelenebilecek anlaşmalar olumlu adımlarsa da, hattın içinden geçecek petrol miktarının taahhüt altına alınamamış olması, projenin gerçekleştirilmesinin önündeki en önemli engeldir. Özellikle bu hattın gereksinim duyduğu Kazak petrolünün yetersiz olması ya da Kazak tarafı veya petrol şirketlerince taahhütte bulunmaması, hattın gerçekleşme şansını zora sokmakta ya da belirsiz bir tarihe itmektedir. En yüksek noktasında yılda 35 milyon tona ulaşabilecek olan Tengiz sahası üretimi, tamamen CPC hattına verilmek üzere anlaşmaya bağlanmıştır. Son olarak keşfedilen Kaşağan sahası içinse, yatırımcı şirketler temkinli konuşmakta ve gerek rezerv ve gerekse üretim tahminleri için rakam vermemektedirler. Bunun ticari gerekçeleri olduğu kadar teknik gerekçeleri de vardır ve henüz ilk kuyu delinmişken bu açıklamaların yapılması doğru da değildir. Ancak, projenin ortaklarından olan Japan National Oil Corporation'ın sözcüsü, Reuters'e 5 Temmuz 2000'de verdiği demeçte, bu sahada 2010 yılında yılda 50 milyon tonluk bir üretim beklediklerini ifade etmiştir. Burada dikkat etmemiz gereken husus, proje ortaklarının bu petrolü inşa edil-

miş, işleyen ve boş kapasitesi olan CPC hattı dururken, proje halindeki Tengiz-Bakü-Ceyhan'a vermeleri kolay görünmemesidir.

Ayrıca, üretilecek petrolde büyük payı olan şirketlerin, ABD ve Türkiye gibi "stratejik" çıkardan ziyade, varil başına elde edecekleri karı düşünmeleri doğal davranış biçimleridir. Öte yandan Kazakistan'ın stratejik çıkarlarının Tengiz-Bakü-Ceyhan'da olmasına rağmen, CPC çok daha somut bir projedir ve hattın bir bölümü Kazakistan'dan geçtiğinden bu ülkeye tarife geliri de sağlayacaktır.

Diğer yandan ABD desteği olmaksızın gerçekleşmesi zor olan Doğu-Batı Koridoru Projesi'nde ABD'nin ilgisi ve desteği ve bunlara bağlı olarak da etkisi son dönemde azalmış görünmektedir. Bunun çeşitli nedenleri olabilir. Birincisi, bazı ABD'li uzmanların savunduğu görüşe göre ABD, petrol gereksiniminin önemli bölümünü, arama ve üretim maliyetlerinin daha düşük olduğu Kuzey Afrika (örneğin: Nijerya) ve diğer bölgelerden karşılamaya yönelmiştir. Hazar Bölgesi'nde şirketler kanalı ile en az 30 yıllık hak sahibi olan ABD'nin en azından bu bölgeye bugün için enerji kaynakları açısından ilgisi bir süre ertelenmiş olarak değerlendirilmektedir. Ancak, 20-30 yıl sonrasını değil 100 yıl sonrasını planlayarak, enerji güvenliği açısından son derece hassas olan ABD'nin bu bölgeden tamamen ilgisini çekmesi de beklenmemelidir. ABD'nin bugünkü ilgi azalmasının bir diğer nedeni de, yaklaşan başkanlık seçimleri olarak değerlendirilmektedir. Seçimlerde prim yapacak konular sıralamasında bu bölgenin sorunları, ABD "reel politikası" açısından en üst sıralarda değerlendirilmemektedir. Diğer yandan ABD'nin Dışişleri Bakanı Madeleine Albright'ın 15 Nisan 2000'de bölge liderlerine yaptığı ziyaretler sırasında üzerinde en çok durduğu konulardan biri olan insan hakları ve demokrasi konuları, başta Kazakistan lideri Nazarbayev olmak üzere, bu liderler tarafından sıcak karşılanmamakta ve rahatsızlık yaratmaktadır. Buna karşın Putin'in ustaca kullandığı "İslami radikal akımlara ve terörizme karşı işbirliği" kartı kısa dönemde daha fazla prim yapmaktadır.

Türkiye'nin ise son yıllarda sürekli koalisyonlarla yönetilmesi, bölgeye yönelik politikalarında yeterince tutarlı bir çizgiyi yansıtmamasına yol açmıştır. Bu nedenle, son yıllarda eski Cumhurbaşkanı Demirel'in "kişisel" denebilecek uygulamaları dışında, Türkiye'nin aktif ve sonuç alıcı bir politika izlediğini söylemek zordur.

Sonuç olarak bugünkü somut gelişmeler ışığında, Kazakistan başta olmak üzere, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkelerin giderek Rusya Federasyonu'nun politikalarına daha yakın ve son tahlilde bu politikaya hizmet eden projelere bağlandıkları görülmektedir. Bu nedenle Türkiye ve ABD'nin daha somut ve gerçekçi politikalarla bölgeye yönelmesi gerekmektedir.